

УДК 81'25:81'373(100)
ОЛЕКСАНДР ТУПИЦЯ
(Полтава)

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕТНІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті визначено особливості безеквівалентної лексики, розглянуто її значення як специфічного концепту, який сприяє виникненню етнічної картини світу. Проаналізовано можливості відтворення таких одиниць при перекладі поетичних текстів іншими мовами. З'ясовано, що переклад та відтворення – два суттєво різних способи трансформації першоджерела для передачі етномовних концептів змісту.

Ключові слова: поетичний текст, етнічна картина світу, переклад, відтворення, безеквівалентна лексика.

Сучасна когнітивна лінгвістика розуміє мову не тільки як засіб формування й вираження думки, а як онтологічну основу пізнання й розуміння буття. Об'єктивує думку слово (як знак кодування), воно існує в тексті не просто як номінація, що має кілька значень, а як «культурний концепт». Концепт у мові – це перш за все поняття, думка. Дослідженням «концептів» у мові присвячено сьогодні багато лінгвістичних праць. Особливого значення набули ті, які стосуються розгляду проблеми створення етномовної картини світу. Концепція існування мовної картини світу, що відображає взаємозв'язки мови та культури, є ключовою для сучасної мовознавчої науки. Кожна національна мова є носієм мовної свідомості народу, виконує культурологічну функцію (З. С. Василько, Л. М. Дяченко, М. П. Кочерган, Л. А. Лисиченко, А. К. Мойсієнко та ін.). На нашу думку, такі погляди необхідно застосовувати для теорії й практики перекладу, транслятології.

Ми поставили собі за мету дослідити специфічні концепти для формування етнічної картини світу поетичного тексту та їхні впливи на здійснення перекладу іншими мовами.

Специфічним концептом, що здатен відображати національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, вважають безеквівалентну лексику (далі БЛ), оскільки вона називає поняття, притаманні лише певним мовам; її значення є надзвичайно важливим для втілення етнічної картини світу тексту. В основі мовної картини світу лежить лінгвокультурний код, який має дві площини: генетичну та функціональну. Кожен концепт може мати різне тлумачення носіями мови залежно від контексту, культурного досвіду, фонових знань тощо.

Мовна картина світу, на думку багатьох учених, – це певний інваріант, що складається з варіантів, а саме: наукової, художньої, релігійної картин світу тощо. Існування цих варіантів реалізується в різних видах текстів, які можна вважати конкретними виявами загальної картини світу. У художній картині світу можна виділити поетичну модель (поетичну картину світу), своєрідність якої полягає в здатності моделювати не лише об'єктивну дійсність, а й суб'єктивне ставлення до неї (Р. В. Ансімова, А. С. Зорько, А. К. Мойсієнко, І. Г. Торсуєва та ін.). У межах поетичної картини світу здатні, у свою чергу, до відображення епічна, етнічна, міфологічна та інші картини світу через своєрідні образи, закодовані в змісті твору.

Визначальний аспект мовної картини світу поетичного ідіолекту розкривається в докторській дисертації А. К. Мойсієнка «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша». Картина світу розглянута як продукт пізнавальної діяльності, що формується на основі цілісної лексико-семантичної системи мови, знань, надбаних людиною завдяки власному й суспільному досвіду. А. К. Мойсієнко простежує також своєрідну ієрархічність понять «мовна картина світу», «національно-мовна картина світу», «автономна картина світу мовної особистості» та «мовна картина світу окремого твору, героя» (Коптілов, 1972).

С. В. Форманова звертає увагу на значення окремих слів контексту для формування мовної картини світу твору (Форманова, 1999). На думку Н. С. Богаткіної, «мовна картина світу є відбиттям його образу на різних рівнях і зокрема лексичному» (Богаткіна, 2002, с. 24). Лексична система – результат унікального позначення світу – номінації, яка базується на концептуальних ознаках, закладених у національній моделі.

Картина світу – це плід людського сприйняття, пам'яті та мислення, фантазії та творчості. Людина пізнає навколишній світ. Одним із найважливіших способів пізнання є мова, вона наділена планом дійсності, планом думки та можливостями для вираження цієї думки своїми засобами. Тобто,

все в мові – плід мислення, а воно, у свою чергу, може мати різні форми: наукове мислення, міфологічне, можливо, й поетичне. Мовна картина світу, що виражається в семантиці мовних знаків, відрізняється від наукової, і хоча здається, що тлумачення її не потребує великих зусиль, кожного разу виникає проблема, коли необхідно декодувати мовну модель конкретного тексту, здійснити переклад поетичного твору. Крім того, мовна картина світу має варіанти (ми говоримо про мовну картину світу українців, німців тощо, це доводить і контрастивна лінгвістика), стереотипи чи еталони.

Поетичний текст – це текст художній, але водночас виступає досить специфічним об'єктом лінгвістичних студій та виявляє низку підходів. У нашому дослідженні ми спираємося на погляди відомих дослідників у галузі теорії поетичної мови – В. В. Виноградова, В. П. Григор'єва, С. Я. Єрмоленко, Ю. М. Лотмана, А. К. Мойсієнка, О. О. Потебні, Л. О. Ставицької, Р. О. Якобсона та ін. Теорію поетичної мови загалом досить ґрунтовно висвітлено в сучасній лінгвістичній науці. Значний поступ зроблено із залученням нових методів на основі прикладного мовознавства, психолінгвістичного підходу до закономірностей побудови та сприйняття текстових одиниць, комплексного аналізу структури поетичного тексту (Мойсієнко, 1997). Важливе значення для розуміння ієрархічної образно-сислової структури поетичного тексту відіграє аналіз лексичних одиниць, які мають вплив на організацію змісту цілого тексту. Текст відображає певну картину світу, яка ототожнюється звичайно із системою знань. Але поетична картина світу – це сукупність загальних рис, які властиві внутрішнім індивідуальним моделям світу. Поетична картина світу створюється в тексті за допомогою системи образів, типових мотивів, ключових лексем (Торсуєва, 1986, с. 16). Поетична картина світу – це поєднання об'єктивних та суб'єктивних уявлень про світ. Об'єктивне в поетичному тексті – система образів, яка виникає на основі смислових лексичних одиниць і дає уявлення читачеві про об'єктивну дійсність. Розглянемо, наприклад, уривок із вірша Теодора Шторма *“Sommerstag”: Die Bienen summen so verschlafen; / und in der offenen Bodenlücke, / benebelt von dem Duft des Heues, / im grauen Rücklein schlüft der Puk. / Der Müller schnarcht und das Gesinde / und nur die Tochter wacht im Haus; / die lachet still und zieht sich heimlich / fürsichtig die Pantoffeln aus.* – Бджоли заспано гудуть; / і з віконця на горищі, / як у тумані, пахне сіно, (сповитий запахом сіна) / у сірій спідничці спить домовичок. / Мірошник хроче і наймити / тільки дочка не спить у будинку; / вона посміхається тихенько і прокрадається / обережно, знявши пантофлі (капці).

У німецькому тексті нашу увагу привернули деякі слова: *der Puk* (*schlüft im grauen Rücklein benebelt von dem Duft des Heues in der offenen Bodenlücke*) – невідома істота. *Der Puk* – eine Mdrchengestalt, die auf dem Dachboden wohnt, nachts aktiv ist und sich unsichtbar machen kann. – Казкова істота, що мешкає на горищі, активна вночі й може бути невидимою; домовик; *das Gesinde* [від дн. *gisind* – людина з дружини, челяді, послідовник] – іст. батраки, дворові працівники, челядь, прислуга в будинку, наймити; *die Pantoffeln* – вид взуття (капці, які виготовляли з дерева). Як бачимо, для декодування змісту іншомовного тексту необхідним є заглиблення та осягнення деяких культурних образів, пошук відповідників у своїй культурі. Отже, виникає питання: перекладати чи залишати, відшукувати еквіваленти в іншій мові?

Формальними показниками етнічної картини світу є особливі концепти, які осмислюються як національно-культурні образи, дають можливість для ідентифікації та ототожнення поетичних образів із певним культурним середовищем.

August Heinrich Hoffmann von Fallersleben “Sehnsucht nach dem Frühling”: Auf die Berge möchte ich fliegen, / Möchte seh'n ein grünes Tal, / Möchte in Gras und Blumen liegen / Und mich freuen am Sonnenstrahl. / Möchte hören die Schälmeien / Und der Herden Glockenklang. – Хотів би я у гори полетіти, / хотів би подивитися на зелену долину, / полежати в траві й квітах / та порадіти сонячному сяйву. / Хотів би почути шальмай / та звучання дзвіночка чабана.

Die Schälmeien – шальмай (традиційний німецький народний інструмент), дудка, гобой. З появою цієї лексеми в контексті виникає не лише образ ліричного героя, який мріє побачити гори та ін., ми розуміємо також, що цей текст є надбанням німецької (німецькомовної) культури. У нашому розумінні виникає своєрідна картина світу. Звичайно, кожен читач матиме своєрідні уявлення про ліричного героя цього вірша, але принаймні український читач не зможе ототожнювати його з «чабаном із Карпат» тощо. Реалія іншої мови впливає на «культурну ідентифікацію» тексту. Якщо при відтворенні цього тексту українською мовою *Schälmei* замінити *сopilкою*, ліричний герой у нашій свідомості постане «в сорочці». Помітне значення таких концептів, які порівняно з лексичними системами інших мов виступають безеквівалентними одиницями, у композиції поетичних текстів-перекладів, коли вони сприймаються іншомовними реципієнтами як екзотизми: *Ungetauft wie Tiere wachsen / Der*

Kosaken Kinder; / Liegen ungetraut im Bette, / Lassen sich den Glauben, / Sich den Totenspruch des Popen, / Sich die Kirche rauben (Т. Шевченка "Die Taras-Nacht"); *Коли б я міг на банджо грати, / Чи думи в саксофон у джазі, / Фордансером в нічному барі / Серця присутнім підкоряти...* (Г. Гессен "Заздрість").

Функціональне значення безеквівалентних лексичних одиниць у композиції поетичного тексту виражається їхнім впливом на смислову ієрархію. Слова на позначення особливих національно-культурних одиниць у мовній картині етносу є окремою тематичною групою, яка активно використовується в художній творчості та відзначається відносно сталим складом у загальноживаному словнику. Однак набір БЛ, що функціонує в різних поетичних творах, конотативний зміст цих одиниць, широта їхньої семантики залежать від чинників, які обумовлюють вибір та способи включення БЛ у поетичний контекст. З'ясування (декодування) значень БЛ і визначення функцій цих одиниць як особливих елементів (концептів) поетичного мовлення закономірно зумовили потребу розгляду загальних мовних особливостей поетичного тексту.

Отже, БЛ відіграє роль ключового образу в смисловій ієрархії поетичного тексту, домінує. Відтворення текстових домінант – першочергове завдання адекватної передачі, але «перенесення» БЛ не завжди є можливим. Звичайно, національне значення передано, а чи вдається при цьому відтворити зміст? Тож необхідно працювати над окремими контекстами, визначаючи композиційну роль БЛ у поетичному тексті.

Лінгвісти, літературознавці, поети-перекладачі тривалий час ведуть дискусії про відтворення БЛ. М. Т. Рильський із приводу іншомовних особливостей тексту писав, що якщо наукова або публіцистична мова неможлива без використання іноземної термінології, яка стала термінологією інтернаціональною, то, звичайно, неможлива також і мова художнього твору без тактовного й умілого використання іноземних слів, а то й зворотів (Рильський, 1962). *Кеб, грог, клерк, сер* – у перекладах з англійської, *пані, пан*, навіть формула «*проше пані*» – у перекладах із польської цілком закономірні, вони дають уявлення про іноземний побут, іноземну культуру, іноземні звичаї, історичні умови тощо. *Кеб* неминучий хоч би тому, що такого екіпажа не було, скажімо, в царській Росії; *клерка* немає ніякої рації замінювати на старовинного російського *стряпчого* (слово, таке ж далеке від сучасних читачів, як чужомовне *клерк*); *пан, пані, мосьє, мадемуазель, мадам* змальовують певні соціальні відносини. До того ж ці останні слова частіше вживані у французькій і польській мовах, аніж у російській, українській чи білоруській, вони органічно ввійшли в тканину цих мов, а *господин, госпожа, барышня* на їхньому місці в російському перекладі звучали б просто неприродно.

Інколи доводиться вставляти в твір – для відтворення тієї чи тієї специфічної риси оригіналу – і невідомі широкому читачеві слова, причому підрядкові примітки до цих слів далеко не завжди бажані (Рильський, 1962, с. 60–61).

В. В. Коптілов також зазначає необхідність збереження БЛ і пише, що дуже наївно було б уявляти справу так, ніби єдиним джерелом, звідки іншомовний читач може здобути знання країни, епохи, звичаїв є саме цей художній твір. Якщо читач нічого не знає про Схід, то він, певна річ, багато чого або зовсім не зрозуміє в тексті чи то давньокитайського, чи то давньотаджицького твору, або зрозуміє неправильно, неточно. Проте винен у цьому буде не поет і не фатальна «неперекладність» художніх творів, а сам читач, не підготовлений до сприймання надто складного для нього тексту. Адже й оригінальний твір, написаний в іншу епоху або в іншому суспільному середовищі, буває зрозумілий не кожному читачеві (Коптілов, 1972, с. 24).

До кожної безеквівалентної лексеми тексту необхідним є індивідуальний підхід, який передбачає: 1) визначення причин висування у смисловій ієрархії тексту; 2) визначення функцій БЛ як домінант в композиції поетичного тексту; 3) пошук можливого еквівалента для адекватного відтворення. БЛ у композиції поетичного тексту може виконувати одночасно кілька функцій (репрезентативно-локативну, з'єднувальну, організовувальну тощо). Від функцій залежить значення БЛ у смисловій ієрархії твору. Якщо БЛ є, наприклад, носієм однієї з можливих функцій, її значення стає важливим для організації смислу окремої строфи та істотно не впливає на зміст усього твору (утрата такої одиниці при передачі несуттєво деформує зміст твору). Утрата чи заміна БЛ при відтворенні може стосуватися зміни певних локативних чи національних ознак, але може стосуватися також глибинних смислів цілого тексту. Це залежить від конкретного значення концепту як окремої домінант в моделі поетичного тексту.

Поетичний текст, трансформований засобами іншої мови, здобуває інші ознаки – він починає існувати на межі двох культур, стає своєрідним феноменом. Відтворення запобігає втраті культурних зв'язків, дозволяє уникнути втрат смислових складників у композиції поетичного тексту. Визначальним чинником у цьому процесі виступає композиційна роль БЛ у поетичному тексті, її значення як смислової домінант.

Переклад безеквівалентних одиниць у композиції поетичного тексту стає причиною того, що вірш починає існувати як текст іншого етносу, оскільки втрачає, а точніше сказати, змінює формальні показники етнокультурної належності, носіями яких виступає БЛ. Відтворити поетичний текст – утілити засобами іншої мови діалектичну єдність його змісту й форми, яка розкривається нам у структурі художнього твору. При цьому передають систему понять у їхніх взаємовідношеннях і способах вияву цих взаємовідношень. Взаємовідношення понять – це зміст твору, а спосіб їхнього вияву – це його стиль. На нашу думку, ця «діалектична єдність змісту і форми» втілюється в системі домінант поетичного тексту, в ієрархії яких БЛ посідає визначне місце. БЛ – концепт, який виступає тією основою, що зближує тексти, тобто поєднує культури, ставлячи поетичний текст на межі двох культур. Утрата чи заміна БЛ іншими національними символами вносить певні протиріччя в тканину твору. Уподібнення реалій призводить до «затемнення національної своєрідності тексту».

Звичайно, право на існування мають різні способи «передавання» національної своєрідності поетичного тексту. Їх досліджує транслятологія, контрастивна лінгвістика, доводить теорія і практика перекладу тощо. Переклад та відтворення – два суттєво різних способи трансформації першоджерела. Переклад – передавання змісту твору засобами іншої мови. Відтворення в нашому дослідженні – вид літературної творчості, коли поетичний текст, що існує в культурному середовищі певного етносу й відображає його національні особливості, картину світу тощо, втілюється на ґрунті іншої культури зі збереженням тонкощів змісту, образної системи, національної своєрідності. Тому носіями іншої мови вона сприймається як здобуток «чужої» культури; наприклад, німецькомовний читач, коли сприймає твори українських поетів у німецькому перекладі, розглядає їх як «свої» твори, доки в композиції тексту не з'являється «чужий» елемент – концепт, який дає поштовх до розуміння цього тексту як явища іншої культури. Поетичний текст починає існувати на межі двох культур, виступає інтеграційним об'єднанням.

Питання передавання етномовної картини світу за міжмовної трансформації досить складне й може стати приводом для подальшого дослідження. Однозначного підходу до визначення етнокультурного концепту як категорії лінгвістичної поетики досі немає. Словесні образи-символи в кожній мові своєрідні. Ця своєрідність полягає на рівні існування безеквівалентної лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Богаткіна Н. С. Внутрішня форма слова як прояв своєрідності національної мовної картини світу / Н. С. Богаткіна // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – Вип. XXVI. – С. 24–29.
- Коптілов В. В. Першотвір і переклад. (Роздуми і спостереження) / В. В. Коптілов. – Київ, 1972. – 215 с.
- Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А. К. Мойсієнко. – Київ : Правда Ярославичів, 1997. – 200 с.
- Рильський М. Т. Статті про літературу, мистецтво й народну творчість : твори в 10 т. / М. Т. Рильський. – Київ, 1962. – Т. 9. – 418 с.
- Торсуева И. Г. Текст как система / И. Г. Торсуева // Структурно-семантические единицы текста (на сопоставительной основе французского и русского языков) : сб. науч. трудов. – Москва, 1986. – Вып. 267. – С. 7–23.
- Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Форманова. – Київ, 1999. – 17 с.

OLEKSANDR TUPYTSYA

TRANSLATION TRANSFORMATIONS OF ETHNIC PICTURE OF THE WORLD IN THE POETRY

The goal of the study is to explore specific concepts for the formation of the ethnic picture of the world in poetic text and its influence when translated into other languages. There were determined the features of non-equivalent vocabulary and its significance as a specific concept that promotes the emergence of the ethnic picture of the world. There were analyzed the possibilities for reproduction of such units in the translation of poetic texts into other languages. The study found out that translation and reproduction are two different ways of transforming the original source for the transferring the ethno-language concepts. The reproduction in our study is a kind of literary work. The poetic text exists in the cultural environment of a certain ethnic group and reflects its national features, picture of the world, etc. It is em-

bodied on the basis of another culture with the preservation of the intricacies of the content, figurative system and national originality.

Non-equivalent vocabulary is a concept that serves as the basis for bringing texts together. It is placing poetic text on the verge of two cultures combining them together.

The problem of transferring the ethno-language picture of the world to inter-language transformation is rather complicated and may be the topic for further research.

Key words: poetic text, ethnical picture of the world, translation, reproduction, non-equivalent vocabulary.

REFERENCES

- Bohatkina, N. S. (2002). Vnutrishnia forma slova yak proiav svoieridnostinatsionalnoi movnoi kartyny svitu [Inner form of a word as manifestation of originality of the national linguistic picture of the world]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)* [Proceedings. Series: Philology (Linguistics)], XXVI, 24-29 [in Ukrainian].
- Formanova, S. V. (1999). *Kliuchovi slova u movnii kartyni svitu Mykhaila Kotsiubynskoho* [Key words in Mykhailo Kotsiubynsky's linguistic picture of the world]. (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
- Koptilov, V. V. (1972). [Pershotovir i pereklad. (Rozdumy i sposterezhennia)] [First edition and translation. (Reflections and observations)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Moisiienko, A. K. (1997). [Slovo v apertseptsiiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia shevchenkovoho virsha] [The word in the apperception system of poetic text. Decoding of Shevchenko's poetry]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].
- Rylskiy, M. T. (1962). Vol. 9. In Rylskiy, M. T. [Statti pro literaturu, mystetstvo y narodnu tvorchiist] [Articles about literature, art and folk art]. Kyiv [in Ukrainian].
- Torsueva, I. G. (1986). Tekst kak sistema [Text as a system]. In *Strukturno-semanticheskie edinicy teksta (na sopostavitel'noj osnove francuzskogo i russkogo jazykov)* [Structural and semantic units of the text (on a comparative basis of the French and Russian languages)] (Vol. 267, pp. 7-23). Moskva [in Russian].

Одержано 3.05.2018 р.

УДК 81'42

ВІКТОРІЯ АРТЮХ
(Полтава)

МАКСИМИ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ АДРЕСАНТА В НАУКОВОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ТЕКСТІ

Англомовний науковий економічний дискурс та його багатоаспектна реалізація в текстах відповідної тематики є наслідком обміну науковими надбаннями, теоретико-практичними напрацюваннями у спеціальній галузі діяльності. У статті проаналізовано максими мовленнєвої поведінки адресанта наукового економічного тексту з урахуванням категорії антропоцентричності. Описано окремі аспекти наукового викладу за допомогою максим. Виявлено особливості застосування термінологічних дієслівних об'єктних словосполучень як одиниць передавання знань у просторі й часі відповідно до процесів у сфері економічної діяльності.

Ключові слова: англомовний економічний дискурс, науковий економічний текст, термінологічні дієслівні об'єктні словосполучення, максими мовленнєвої поведінки, адресант, адресат.

Інтенсивні процеси у світовій економіці сприяють інтеграції наукових знань та обміну інтелектуальними напрацюваннями фахівців у різних галузях. Комунікативні потоки в економічному просторі зреалізовані в різних формах текстотворення адресанта. Саме тому актуальними постають питання когніції, креації та фіксації знань у науковому тексті й дискурсі. У працях науковців у руслі дискурсології, лінгвістики тексту та інших галузей мовознавства обґрунтовано інтегративну лінгвістичну теорію тексту й комунікації (Селиванова, 2004), розглянуто феномен адресованості як текстової категорії (Воробьева, 1993), досліджено комунікативно-прагматичні особливості англомовного наукового лінгвістичного дискурсу (Гніздечко, 2005), розкрито сутність, особливості